

**Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д.УШИНСЬКОГО»**

КРИВОНОГОВА ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 155.5+370.711+615.78

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ У ПІДЛІТКІВ ОПІЙНОЇ
НАРКОМАНІЇ ТА ЇЇ КОРЕКЦІЯ**

19.00.07– педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор медичних наук, професор
Дегтяренко Тетяна Володимирівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.Ушинського»,
завідувач кафедри спеціальної педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Пов'якель Надія Іванівна,

Національний педагогічний університет імені

М.П.Драгоманова,

завідувач кафедри практичної психології та психотерапії;

кандидат психологічних наук, доцент

Лазоренко Тетяна Миколаївна,

Державний заклад «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»,

доцент кафедри теорії та методики практичної психології.

Захист відбудеться "6" листопада 2010 р. о 9.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м.Одеса, вул.Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м.Одеса, вул.Старопортофранківська,36.

Автореферат розісланий "5" жовтня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В.Кузнєцова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зростання чисельності наркоманів в Україні і в інших країнах світу стає однією з найсерйозніших медико-психологічних та соціальних проблем сучасності, особливо зважаючи на те, що сьогодні наркоманія уражає головним чином молодь – підлітків та юнацтво. Початок приймання психоактивних засобів припадає здебільшого на 13 – 16 років, проте дедалі частіше трапляються випадки і більш раннього залучення до вживання наркотиків, що зумовлює порушення поведінки і комунікативного функціонування особистості в соціумі з перших етапів самостійного життя (Е. В. Мельник, П. Д. Шабанов, О. Ю. Штакельберг). Це викликає величезну занепокоєність, оскільки вживання психоактивних засобів спричиняє вкрай негативний вплив на життєдіяльність та працездатність людини: призводить до різкого зниження реактивності організму, порушення пізнавальних функцій, розвитку специфічних асоціальних рис особистості, що наприкінці завершується руйнуванням психічного та фізичного здоров'я (В. С. Бітенський, С. Б. Ваїсов, В. В. Гульдман, О. В. Кольцова, С. О. Кулаков, А. Є. Личко, Т. О. Ломова, С. Д. Максименко, Н. Д. Максимова, С. О. Прокоф'єва-Акопова, І. Н. П'ятницька, О. Г. Фесенко, В. В. Шабаліна).

До останніх років у нашій країні дослідження, які присвячені проблемі генезу підліткових наркоманій, були нечисленими, і хоч наразі діапазон праць на цю тему розширився, проте у більшості з них розглядаються лише поодинокі питання впливу окремих чинників на виникнення наркозалежності у підлітків. Ціла низка питань відносно характеристик особистості підлітків-наркоманів, їх поведінки, мотивації і мотивів вживання психоактивних речовин досліджено недостатньо і вони не дістали належного відображення в зарубіжній та вітчизняній літературі.

Різноманітність причин і складність механізмів виникнення змін в структурі особистості та поведінці у наркозалежних підлітків обумовлюють необхідність застосування системного підходу до їх вивчення, зокрема передбачають аналіз сукупності чинників, а саме психологічних, соціально-психологічних і соматичних. Такий методологічний підхід дозволяє обґрунтувати теоретичні основи для розробки ефективної системи психокорекції та психопрофілактики порушень, що спричиняє наркозалежність у підлітків, що є одним з найважливіших завдань психологічної практики. Цей аспект останнім часом активно розробляється у психології, що знайшло своє відображення в працях багатьох науковців (О. В. Вдовіченко, Т. М. Лазоренко, К. С. Лисецький, О. В. Літягіна, Н. І. Пов'якель, Г. В. Притула).

Приймаючи до уваги вищезазначене, актуальним напрямком сучасної психологічної науки слід вважати розгляд психологічних передумов виникнення наркозалежності у підлітків з метою розробки патогенетично орієнтованих заходів її своєчасної профілактики та корекції. Таким чином, соціальна і практична значущість визначеної проблеми, а також її недостатня наукова розробка зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: «Психологічні чинники виникнення у підлітків опійної наркоманії та її корекція».

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження виконана відповідно до наукової програми кафедри спеціальної педагогіки та психології «Розробка адекватних методів корекції у дітей і підлітків з порушеннями психофізичного розвитку і відхиленнями в поведінці на підставі визначення ступеня порушень перцептивно-когнітивних, психомоторних і мовленнєвих функцій, а також розладів в емоційно-вольовій сфері», яка входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (номер державної реєстрації 0109U000207). Тема дисертації затверджена вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 6 від 25.06.2009 р.) і Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 7 від 29.09.2009 р.). Автором досліджувались основні психологічні чинники виникнення опійної наркоманії у підлітків, що дозволило розробити комплексну систему психокорекції та заходи психопрофілактичної роботи з попередження наркотичної залежності в підлітковому віці.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні чинники виникнення опійної наркоманії у підлітків і розробити комплекс психокорекційних заходів для її подолання і психопрофілактики.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлені такі **завдання**:

1. На основі вивчення психологічної літератури визначити актуальні підходи до розробки проблеми психологічних детермінант, що ініціюють наркозалежність у підлітків.

2. Теоретично обґрунтувати систему чинників, які обумовлюють виникнення наркозалежності в підлітковому віці, і на цій основі створити модель їх вивчення.

3. Дослідити особливості батьківсько-дитячих відносин в якості об'єктивних мікросоціальних чинників виникнення наркозалежності у підлітків.

4. Виявити індивідуально-біологічні, індивідуально-психологічні та особистісно-психологічні характеристики підлітків, які страждають на опійну наркозалежність.

5. Обґрунтувати, розробити та апробувати систему психокорекційної роботи для подолання опійної наркозалежності у підлітків і заходи профілактичної роботи з її попередження.

Об'єкт дослідження – психологічні чинники, які виступають передумовами підліткової наркозалежності.

Предмет дослідження – мікросоціальні, індивідуально-біологічні, індивідуально-психологічні та особистісно-психологічні фактори виникнення опійної наркоманії у підлітків.

Гіпотеза дослідження. Основні психологічні чинники виникнення наркозалежності в підлітковому віці складають систему, яка включає об'єктивні мікросоціальні (порушення дитячо-батьківських відносин); індивідуально-біологічні (генетична схильність до наркотизації, темп статевого розвитку); індивідуально-психологічні (акцентуації характеру, розлади в емоційно-вольовій, когнітивній сфері); особистісно-психологічні (патологічні мотивації та наміри, особливості статевої ідентичності, дисгармонійні зміни в структурі особистості). Ефективна психологічна корекція особистості підлітка-наркомана та профілактика її виникнення можливі за умов комплексного впливу на особистість з урахуванням встановлених чинників.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні використано комплекс методів, який включав наступні: *теоретичні* - аналіз літератури з обраної наукової проблеми, систематизація та узагальнення наукових даних; *емпіричні* – спостереження, бесіда та анкетування, тестування; *статистичні* - методи математичної обробки емпіричних даних, порівняння груп за допомогою t-критерію Стьюдента, критерія Фішера, критерія Спірмена (з використанням комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows).

Для досягнення мети дослідження застосовувався комплекс психодіагностичних методик, до якого увійшли: Опитувальник В. С. Подкоритова для виявлення ставлення батьків до захворювання дитини та розроблена автором анкета – для дослідження мікросоціальних чинників; Статевої рольова шкала Дюр-Моль Сонді вираженості маскуліності/фемініності на біогенному рівні – для визначення індивідуально-біологічних чинників; Патохарактерологічний діагностичний опитувальник А.Є.Личко; тест Люшера (8-кольоровий варіант за послідовністю розстановки та переваги кольорів), тести для оцінки якостей уваги («Коректурна проба», «Таблиці Шульте-Горбова») - для вивчення комплексу характеристики, що складають індивідуально-психологічні чинники; Опитувальник для визначення мотивів вживання психоактивних речовин К.В.Аймедова, Статевої рольова шкала вираженості маскуліної та фемініної Я-концепції у підлітків А. Б. Хелбрума, Ленінградський опитувальник Бехтерєвського інституту (ЛОБІ) для оцінки ставлення підлітків до

наркозалежності, проективна методика "Дім. Дерево. Людина" - для визначення особистісно-психологічних чинників виникнення наркозалежності.

Комплексне обстеження проведено у 240 підлітків чоловічої статі віком від 15 до 18 років. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі Одеської клінічної психіатричної лікарні №1, ЗОШ I-III ступенів №11 м. Одеси. Дослідження проводилось впродовж 1999 - 2008 років.

Наукова новизна і теоретична значущість дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

- *вперше* надано комплексну психологічну характеристику підлітків, що страждають на опійну наркоманію, яка включає оцінку сукупності мікросоціальних умов розвитку та індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних, особистісно-психологічних властивостей; *встановлено* провідні мотиви вживання опіоїдів на етапі виникнення у підлітків опійної наркозалежності (гедоністичні, мотиви переключення афекту та мотиви гіпермотиваційного напруження) і на етапі її формування (мотив відновлення вітальної активності, залежності та компульсивного потягу); *розкрито* особливості порушень статевої поведінки підлітків-наркоманів з різними типами акцентуації; *доведено*, що неадекватне ставлення до хвороби, як у підлітків-наркоманів, так і у їх батьків є важливим чинником виникнення наркозалежності в підлітковому віці; *встановлено*, що особливості соматосексуального (уповільнення темпу соматосексуального розвитку) та психосексуального статусу (ретардація та запізнілий розвиток сексуальності), а також статевої ідентичності (виражена гіпермаскуліність) підлітків є важливими чинниками виникнення наркотичної залежності;

- *поглиблено* уявлення про психологічні умови наркотизації підлітків та *представлено* психологічну модель провідних чинників виникнення наркозалежності у підлітків, котра розкриває об'єктивні (макро- та мікросоціальні) і суб'єктивні (індивідуально-біологічні, індивідуально-психологічні і особистісно-психологічні) фактори; *розширено* уявлення про роль дисгармонійних змін в процесі становлення самосвідомості підлітків (низька самооцінка, неадекватність Я-образу, низький самоконтроль) у генезі наркотизації; *уточнено* дані про акцентуації характеру, що найбільшою мірою зумовлюють ризик виникнення наркоманії у підлітків: гіпертичну, епілептоїдну та нестійку; на основі застосування системного підходу до з'ясування причинної обумовленості розвитку наркозалежності *доповнено* уявлення про інтегративний характер взаємодії факторів різних груп в генезі формування підліткової наркозалежності;

- *набуло подальшого розвитку* вчення про психологічні передумови виникнення наркоманії в підлітковому віці, про провідне значення комплексу характеристик різних рівнів індивідуальності в ініціюванні наркозалежності.

Практичне значення одержаних результатів. Запропоновано валідні психодіагностичні критерії, які дозволяють виявляти передумови виникнення опійної наркоманії у підлітків, а також анкету для підлітків-наркоманів, яка орієнтована на визначення особливостей сімейного виховання та умов наркотизації. Розроблена та впроваджена система психологічної корекції особистості наркозалежних підлітків, яка включає мотиваційний та емоційно-вольовий тренінг, а також розроблені психопрофілактичні заходи щодо попередження опійної залежності у підлітків.

Результати проведенного дослідження впроваджено в роботу Асоціації практикуючих психологів Одеської області (акт № 36 від 10.05.2008 р.) при проведенні лекційних та тренінгових занять зі співробітниками та волонтерами організації; підрозділу кадрового забезпечення Управління Служби безпеки України в Одеській області (акт №28 від 12.03.2008 р.) при проведенні просвітницької роботи, семінарів та бесід для співробітників щодо критеріїв виявлення та способів попередження наркозалежності; Хмельницької обласної асоціації з боротьби з наркоманією та СНІД «Вікторія» при проведенні психодіагностичної та психокорекційної роботи з підлітками-наркоманами та психопрофілактичної роботи з підлітками (акт № 43 від 14.10.2008 р.).

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення й одержані теоретичні та емпіричні результати є самостійним внеском автора у розвиток досліджень чинників виникнення наркотичної залежності в підлітковому віці, розробку системи психопрофілактики та психокорекції опійної наркозалежності у підлітків. У працях, що написані у співавторстві, автор самостійно здійснив постановку проміжних задач, зібрав емпіричний матеріал, здійснив математично-статистичну обробку та інтерпретацію даних.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації доповідалися й обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях молодих учених «Вчені майбутнього» (Одеса, 2002, 2003); VII Міжнародному медичному конгресі студентів та молодих учених (Тернопіль, 2003); I Міжнародній науково-практичній конференції «Екологія душі» (Ялта, 2009); на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса, 2009); на Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Індивідуально-психологічні якості особистості майбутніх психологів та їх динаміка у період професійної підготовки» (2010); Всеукраїнській конференції молодих науковців «Розквітання-3» (Одеса, 2010); на засіданнях Дискусійного клубу психіатрів (Одеса, 2006-2009), засіданнях кафедри спеціальної педагогіки та психології (2006-2010) та науково-методологічного семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (2010).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та емпіричного дослідження відображено у 7 публікаціях автора, які надруковано у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Загальний обсяг роботи складає 218 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 170 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 24 таблиці, 4 рисунки, 6 додатків на 30 сторінках. Список використаної літератури містить 208 найменувань (серед них 31 іноземними мовами) на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну, практичне значення дослідження, наведено дані про апробацію одержаних результатів та публікації.

У першому розділі - «Теоретичний аналіз психологічних чинників виникнення опійної наркоманії у підлітків та підходів до її психокорекції» подано результати теоретико-методологічного аналізу проблематики дослідження, висвітлено сучасні уявлення про психологічну природу наркотичної залежності, проаналізовано психологічні передумови її виникнення в підлітковому віці. Виходячи з мети дослідження, теоретично обгрунтовано та систематизовано групи чинників, які обумовлюють виникнення опійної наркоманії у підлітків, і на цій основі створено відповідну психологічну модель її генези.

Аналіз літературних джерел з проблеми виникнення опійної наркоманії у підлітків засвідчив її міждисциплінарний характер, що потребує залучення відомостей з таких галузей, як медицина, вікова та педагогічна психологія, диференціальна та спеціальна психологія.

В результаті зазначено, що опійна наркоманія (опіоїдна залежність) – це одна з найпоширеніших форм синдрому залежності від психоактивних речовин, ризик розвитку якої є найбільш високим в підлітковому віці.

Основною характеристикою синдрому залежності є неконтрольоване бажання прийняти психоактивну речовину. Саме воно починає домінувати в системі цінностей індивідуума і витісняє інші інтереси. У фізіологічному сенсі (фізична залежність) потреба прийняти речовину обумовлена переживанням соматичного благополуччя, яке може бути досягнуте тільки за цієї умови. На рівні поведінкових і когнітивних симптомів (психічна залежність) - необхідність обумовлена тим, що людина не в змозі думати, працювати, зняти напруження, тривогу без прийому цієї речовини (В. Д. Менделевич, В. С. Подкоритов).

Аналіз сучасних літературних джерел (С. В. Березін, К. С. Лисецький, О. В. Літягіна, В. Д. Менделевич, Є. О. Назаров, Н. Ю. Самикіна, О. А. Ушмудіна) дозволив розкрити сутність феномена психічної залежності (адикції), що характеризується як певний вид поведінки з таких позицій: як патерн взаємодії зі світом і самим собою, що циклічно повторюється, підкріплюється переживанням задоволення потреб; як тимчасове ослаблення внутрішньої напруги, що виникає при фрустрації значущих для особистості потреб (необхідна умова – зовнішній стимул до зняття внутрішньої напруги); як форма суб'єкт-об'єктних відносин, в яких суб'єктом виступає предмет залежності; як поведінка, що визначається одним домінуючим мотивом (мономотивація); як спотворена форма взаємодії з середовищем, що направляється фіксованою потребою, яка заміщає дійсну.

В психології традиційно склалися різні підходи до пояснення причин формування психічної, зокрема наркотичної, залежності. З позицій психоаналітичної теорії - це невирішені конфлікти дитинства, емоційна залежність від дорослих, психологічна регресія (А. Фрейд, З. Фрейд, Г. Гартманн, П. Блос); комплекс таких властивостей, як халатність, пасивність, злість, егоїзм (К. Г. Юнг); недостатньо розвинене відчуття спільності (А. Адлер); порушення ідентичності (Е. Еріксон). З погляду гуманістичної психології в основі психічної залежності людини - мазохистичні тенденції, наявність постійної потреби в симбіотичному зв'язку, страх самотності і відторгнення (Е. Фромм). Біхевіористи в якості причин виникнення залежності вбачають порушення процесу успішної соціалізації (А. Бандура, Д. Уотсон, Р. Уолтер, Е. Торндайк); представники теорії стресу і копінгу - домінування стратегії, при якій людина намагається уникнути контакту з навколишньою реальністю, ухилитися від рішення проблем (Р. Лазарус). Згідно інтеракціоністському підходу, психоактивна речовина може виступати об'єктом, що допомагає уникнути фрустрації і сприяє ефективній адаптованості особистості в ситуації «блокади потреб» (А. А. Реан, Л. Філіпс, Т. Шибутані). З погляду онтопсихології за наркоманією завжди криються розлади «Я», особистісна незрілість, відчуття провини (А. Менегетті); з погляду психосинтезу - відчуття невизнаності у суспільстві (Р. Асаджіолі). В трансперсональній психології використання наркотичних речовин пов'язується з патологією в III перинатальній матриці, а саме з прагненням індивіда до ненасильницького самогубства (С. Гроф). В гештальттерапії вважається, що залежна поведінка пов'язана з порушенням процесу «контакт-відхід», лише одна домінуюча потреба стає фігурою, втрачається контакт з реальністю (Ф. Перлз). У діяльнісній підході залежна поведінка визначається як помилково опередмечена потреба, тобто домінуючим мотивом стає пошук об'єкту, який задовольняє цю потребу (С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв).

На підставі розгляду проблеми генези наркотичної залежності, можна дійти заключення, що виникнення наркоманії обумовлено доволі широким спектром чинників. Аналіз специфіки цього процесу у підлітковому віці показав, що багато науковців розглядають лише поодинокі питання щодо причин формування залежності від психоактивних речовин у підлітків, тому незважаючи на велику кількість праць у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці, присвячених досліджуваній проблемі, сьогодні не існує чітко сформульованої вичерпної моделі, яка б висвітлила систему цих чинників. Проте саме підлітки є найбільш уразливою в цьому відношенні віковою групою, оскільки специфіка даного періоду онтогенезу створює психологічні передумови генези наркозалежності та сприяє вживанню психоактивних речовин, що можна зв'язати з наявністю типових "вікових криз", вираженістю реакції емансипації, групування з однолітками, протесту, наявністю у підлітків відчуття відчуження, пошуку "власного Я" (В. С. Бітенський, А. Є. Личко, Е. В. Турта), недостатньою здібністю до планування своєї поведінки, пасивністю, зниженням рівня соціальної адаптації до повної асоціальності (Г. В. Грибанова, В. В. Гульдман, І. Ю. Кулагина, Г. Крайг, К. С. Лисецький, О. В. Літягіна, К. С. Лебединська., М. М. Райська), схильністю підлітків до депресії, ризику, відсутністю соціально прийнятних ціннісних орієнтацій, незалежністю, неконформністю (О. В. Вдовіченко, С. П. Генайло, П. І. Горячев, Г. В. Притула, Б. Г. Херсонський) .

В сучасній літературі чинники наркотизації підлітків поділяють на об'єктивні і суб'єктивні. Серед об'єктивних причин виділяють макросоціальні (економічне або соціальне неблагополуччя, суспільна нестабільність, протиріччя та неузгодженість у законодавстві, доступність алкоголю та наркотиків, реклама) і мікросоціальні (часті зміни місця проживання, наркоманічні синдроми у батьків, негармонійне виховання, спілкування з однолітками, що вживають алкоголь та наркотики, низька успішність та небажання вчитись у школі, позитивне ставлення оточуючих до алкоголю та наркотиків).

Серед мікросоціальних чинників найбільш суттєвим є виховання в сім'ї. Найпростіший психологічний механізм – копіювання стереотипів поведінки батьків-наркоманів їх дітьми (К. В. Аймедов, П. І. Горячев, В. С. Подкоритов). Негативну роль в цьому відношенні відіграє і алкоголізм батьків: у таких випадках діти наслідують асоціальні патерни поведінки (В. Д. Менделевич, О. Л. Романова, Т. І. Петракова). Вживанню наркотиків сприяє також виховання в неповній сім'ї (С. В. Березін, К. С. Лисецький), виховання за стилем "прихованої гіпопротекції" (В. В. Бітенський, А. Є. Личко), відсутність інтересу батьків до справ дитини при задоволенні її матеріальних потреб (В. В. Гульдман, Е. В. Мельник), емоційна холодність батьків (Д. Х. Робертс, Н. Ф. Флемінг.

Л. С. Фридман, С. Є. Хайман). Зловживання психоактивними речовинами корелює із застосуванням до дітей фізичного насильства з боку батьків. Всіх членів таких сімей характеризує залежність, компульсивність, низька самооцінка (С. Б. Ваїсов, В. В. Гульдман, О. Л. Романова, О. К. Сидоренко). На ранніх етапах формування наркоманій простежується взаємозв'язок між конфліктами в сім'ї і вживанням наркотиків (П. Д. Шабанов, О. Ю. Штакельберг). Не менш негативну роль грає виховання в сім'ях з вітчимою або мачухою (А. Ф. Радченко, М. Л. Рохліна).

Мікросоціальні чинники виникнення наркозалежності слід розглядати в комплексі з особливостями особистості підлітків, спираючись на наукові положення про єдність зовнішніх впливів соціального довкілля і внутрішніх особливостей особистості у детермінації її поведінки (К. О. Абульханова-Славська, Г. Айзенк, Б. Г. Ананьєв, Д. О. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, Г. Олпорт, С.Л.Рубінштейн та ін.). Це зумовлює необхідність застосування інтегративного підходу, що відображає системний та структурно-ієрархічний характер вивчення чинників наркотизації, з позицій якого розроблено психологічну модель причинної обумовленості виникнення наркозалежності в підлітковому віці. При її розробці використано класифікацію факторів та причин наркотизації, запропонованої К. С. Лисецьким та Е. В. Літягіною, яку ми модифікували та доповнили (табл.1).

Таблиця 1

**Психологічна модель провідних чинників виникнення
наркозалежності у підлітків**

Провідні чинники виникнення підліткової наркозалежності				
Об'єктивні		Суб'єктивні		
Макросоціальні чинники	Мікросоціальні чинники	Індивідуально-біологічні	Індивідуально-психологічні	Особистісно-психологічні
-економічне неблагополуччя; -соціальне неблагополуччя; -протиріччя у законодавстві; -доступність алкоголю та наркотиків; -реклама.	-часті зміни місця проживання; -негармонійне виховання в сім'ї; -алкогольно-наркотичні традиції сім'ї; -реакції групування з однолітками.	-генетична схильність; -органічні поразки мозку; -порушення темпу соматосексуального розвитку.	- акцентуації характеру. -порушення когнітивної сфери; -порушення у емоційно-вольовій сфері (тривожність, агресивність, депресивні тенденції); -	-спотворена мотивація; -низька самооцінка; -відмінності у прояві маскулінності-фемінінності; -неадекватне ставлення до власної недуги.

Представлена психологічна модель стала підґрунтям для проведення емпіричного дослідження та створення патогенетично орієнтованих заходів психокорекції та профілактики підліткової наркоманії.

У другому розділі - «Вивчення психологічних факторів, що сприяють виникненню опійної наркоманії у підлітків» обґрунтовано логіку дослідження та здійснено психологічний аналіз результатів констатувальної частини, розкрито особливості сімейного виховання, визначено акцентуації характеру, відмінності емоційно-вольової, когнітивної сфери, специфіку мотивації, самооцінки, статевої ролі ідентичності підлітків, що страждають на наркотичну залежність.

У дослідженні приймали участь 160 підлітків чоловічої статі віком від 15 до 18 років. Всі досліджувані були поділені на 2 групи: основну групу склали 100 осіб, які страждали на опійну наркоманію; контрольну групу - 60 осіб, які ніколи не вживали наркотиків. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі Одеської клінічної психіатричної лікарні №1, ЗОШ №11 м. Одеси.

Практично всі підлітки основної групи почали вживати психоактивні речовини у віці від 11 до 17 років, але двоє уперше прилучилися до них в 9 і 10 років. Серед обстежених підлітків у $22\pm 4\%$ мала місце перша стадія наркозалежності, що характеризувалася відсутністю усвідомлення залежності, регулярністю прийому наркотика, формуванням толерантності до наркотика; у $78\pm 4\%$ було виявлено ознаки другої стадії наркоманії, при якій визначались виражена фізична залежність, наявність виразного абстинентного синдрому, погіршення здоров'я.

Аналіз об'єктивних мікросоціальних умов розвитку обстежених підлітків показав, що більшість підлітків-наркоманів ($72\pm 4\%$) жили в повних сім'ях із середнім або високим рівнем матеріального доходу, але у $87\pm 4\%$ із 100 обстежених сімей відзначався високий рівень конфліктності. Отримані дані свідчать про те, що девіантній поведінці підлітків сприяє відсутність взаємопорозуміння між дітьми й батьками.

Здобуті дані дозволили підтвердити, що суттєву роль у генезі наркотичної залежності відіграє ставлення батьків до споживання підлітком психоактивних речовин. На рис. 1 представлено розподіл типів ставлення батьків до наркозалежності підлітків.

Адекватне негативне ставлення батьків до наркозалежності підлітків відмічається лише в поодиноких випадках. Найчастіше у матерів відзначається сором'язливо-катастрофічне й демонстративно-героїчне, а у батьків найпоширенішим є ігноруюче ставлення до захворювання дитини. В більшості випадків батько намагається приховати від оточення наркозалежність підлітка, перенести провину на інших.

Серед найбільш виражених особливостей виховання в сім'ях, які мають наркозалежних підлітків, відмічається емоційне відторгнення та гіпопротекція. В групі підлітків-наркоманів не виявлено ознак гармонійного сімейного виховання, що було пов'язано здебільшого з порушенням міжособистісних дитячо-батьківських відносин та стосунків батьків між собою. В контрольній групі підлітків гармонійне сімейне виховання визначено у $67\pm 6\%$.

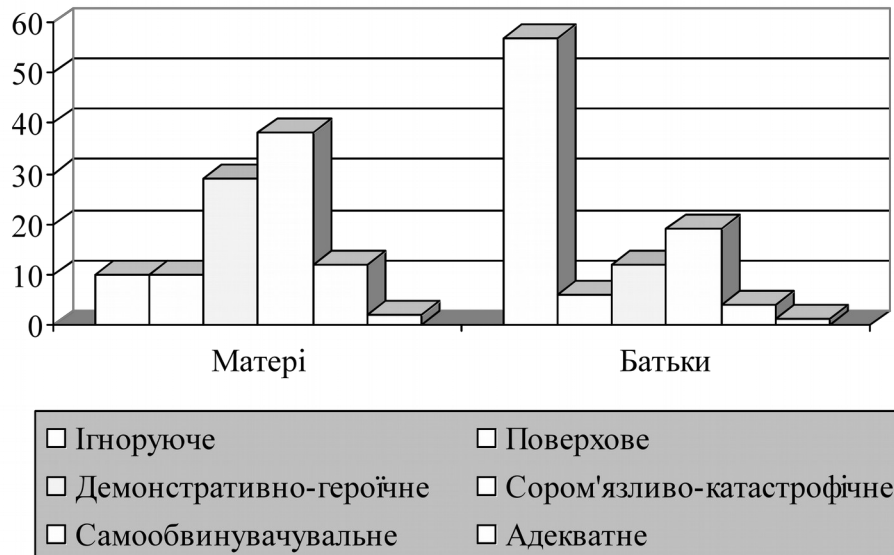

Рис. 1. Розподіл (у відсотках) типів ставлення батьків до наркозалежності підлітків

Аналіз суб'єктивних чинників (індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних та особистісно-психологічних) дозволив встановити комплекс властивостей, специфічних для підлітків – наркоманів.

Для визначення індивідуально-біологічних чинників виникнення наркозалежності досліджувався рівень соматосексуального розвитку підлітків в основній і контрольній групах. Встановлено, що соматосексуальний розвиток більш, ніж у половини підлітків-наркоманів ($58\pm 5\%$) мав, як і у здорових однолітків, нормативну траєкторію, але він був уповільненим за темпом ($41\pm 5\%$). Абсолютна більшість підлітків основної групи ($55\pm 5\%$) мала порушення психосексуального розвитку, серед дев'яти якого найчастіше визначалась ретардація, запізнений розвиток сексуальності, у $44\pm 5\%$ підлітків-наркоманів відзначались асинхронії статевого розвитку, здебільшого сукупні. Порушення психосексуальної орієнтації в основній групі не спостерігались.

Встановлено, що серед індивідуально-психологічних особливостей підлітків найбільш важливими predisposиціями виникнення наркоманії є акцентуації характеру, порушення у когнітивній та емоційно-вольовій сфері.

У порівнянні з контрольною групою у всіх підлітків-наркоманів виявлені акцентуації характеру, значно частіше відзначались: гіпертимний ($28\pm 4\%$), нестійкий ($24\pm 4\%$) та епілептоїдний ($22\pm 4\%$) типи акцентуації ($p < 0,001$), значно

рідше спостерігались істероїдний ($8\pm 3\%$), конформний ($5\pm 2\%$), шизоїдний ($5\pm 2\%$) типи, а в поодиноких випадках – лабільний ($1\pm 1\%$), психастенічний ($2\pm 2\%$), астеноневротичний ($2\pm 2\%$), сенситивний ($3\pm 2\%$) типи акцентуації характеру.

В результаті дослідження особливостей когнітивної сфери виявлені значні порушення уваги в групі наркозалежних підлітків, а саме звуження її обсягу ($44\pm 5\%$), зниження концентрації уваги ($58\pm 5\%$) та її розподілу ($72\pm 4\%$). Під час виконання завдань на діагностику якостей уваги виявлена крайня виснажливність нервових процесів та зниження продуктивності роботи.

Серед особливостей емоційно-вольової сфери характерними для підлітків-наркоманів є такі особливості, як висока тривожність ($55\pm 5\%$), агресивність ($58\pm 5\%$), відсутність активної позиції до сприйняття оточуючого середовища, депресивні тенденції ($42\pm 5\%$).

На підставі проведених досліджень особистісно-психологічних характеристик представлено характеристику мотивів наркотизації у підлітків основної групи (табл. 2).

Таблиця 2

**Характеристика мотивів наркотизації
досліджуваних підлітків**

Мотиви прийому наркотичного засобу	Підлітки з I стадією наркозалежності (n=22)		Підлітки з II стадією наркозалежності (n=78)	
	Абсолютна кількість	%	Абсолютна кількість	%
Соціально-комунікативні	2	9 ± 6	2	2 ± 2
Субмісивні	4	18 ± 8	10	13 ± 4
Соціально-інтегративні	3	14 ± 8	5	6 ± 3
Гедоністичні	5	23 ± 9	8	10 ± 3
Мотиви переключення афекту	3	14 ± 8	6	8 ± 3
Мотиви гіпермотиваційного напруження	5	23 ± 9	11	14 ± 4
Патологічні мотиви				
мотив відновлення вітальної активності	-	-	10	13 ± 4
залежності	-	-	8	10 ± 3
компульсивного потягу	-	-	18	23 ± 5

Отримані дані свідчать про те, що для підлітків з I стадією наркоманії провідними є гедоністичні мотиви вживання наркотиків (прагнення відчути ейфорію або стимулювати відповідний фізичний і психічний стан), мотиви переключення афекту (прагнення нейтралізувати негативні емоційні відчуття) та мотиви гіпермотиваційного напруження (прагнення підсилити позитивні психічні відчуття). За умови II стадії наркоманії вживання психоактивних речовин у підлітків, зазвичай, відбувається вже внаслідок прагнення купірувати явища абстиненції, відновити загальний фізичний та психічний тонус, наявної наркозалежності та компульсивного потягу.

Визначено, що у підлітків-наркоманів має місце анозогностичний тип ставлення до своєї недуги: вони активно відкидали думку про хворобу, про можливі її наслідки, заперечували очевидні прояви хвороби, приписуючи їх випадковим обставинам. Наркозалежні, що страждають на I стадію наркоманії, не вважали себе хворими, вони були впевнені в тому, що зможуть самостійно без особливих зусиль, припинити ін'єкції наркотику. Навіть підлітки, в яких визначалася II стадія опійної наркоманії, лише в третині випадків визнавали наявність патологічного потягу до психоактивної речовини та неможливість його подолати власними силами.

Дослідження окремих аспектів самосвідомості у підлітків в основній та контрольній групі дозволило встановити достовірні відмінності. У підлітків-наркоманів рівень самооцінки за всіма показниками значно нижчий порівняно з контрольною групою ($p < 0,001$). Крім того вони відчувають труднощі в адекватному оцінюванні власного стану, мають суперечливе або конфліктне сприйняття власного Я, відрізняються недостатнім самоконтролем, залежні від зовнішніх обставин і оцінок. Порівняння оцінок за параметрами «Я – в стані наркотизації» і «Я – ідеальний» показало їх злиття та відсутність диференціації. Таким чином, для наркозалежних підлітків характерним є суб'єктивне ускладнення адекватної оцінки як свого стану, так і особистості в цілому.

За даними дослідження, і в основній, і в контрольній групі не було встановлено порушень статевої самосвідомості. Втім, статево рольова поведінка у значної більшості підлітків, що страждали на опійну наркоманію ($65 \pm 5\%$), потерпала змін відносно прояву маскулінності/фемінінності; причому гіпермаскулінна поведінка відзначалась більш ніж удвічі частіше, ніж трансформація – фемінінна поведінка. В контрольній групі статево рольова поведінка мала гармонійний маскулінний характер ($p < 0,01$).

Намагаючись прослідкувати особливості співвідношення між характеристиками, що представляють різні групи чинників виникнення наркоманії у підлітків, ми розглянули особливості соматосексуального розвитку (індивідуально-біологічний чинник) та статево рольової ідентичності (особистісно-психологічний чинник) у підлітків-наркоманів з різними типами

акцентуації (індивідуально-психологічний чинник). Так, особи з гіпертимною акцентуацією виявляють гіпермаскулінність як на біогенному (гормональна стать), так і на соціогенному (гендер) рівні. При астеноневротичній акцентуації відмічалась гіпомаскулінність на біогенному рівні та високий рівень фемінінності на соціогенному. Для осіб з епілептоїдною акцентуацією характерним є підвищення маскулінності лише на біогенному рівні, а підлітки-наркомани з лабільною, психастеничною та конформною акцентуацією є гіпомаскулінними на соціогенному рівні. У підлітків-наркоманів з істероїдним типом акцентуації виявлялася міжрівнева статево-рольова неузгодженість (дискордантність): висока маскулінність на соціогенному і низька – на біогенному рівні. Це зумовлює наявність у таких підлітків внутрішньоособистісного конфлікту і суперечливість соціальних настанов та очікувань щодо потенціального статевого партнера.

Отримані результати дозволяють дійти висновку, що підлітки-наркомани відзначаються від групи своїх однолітків наявністю комплексу індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних та особистісно-психологічних властивостей, які у сукупності з несприятливими умовами виховання призводять до виникнення наркозалежності. Разом з тим наркоманія спричиняє поглиблення тих індивідуально-психологічних порушень, що обумовлюють прогресування розладів в когнітивній, емоційно-вольовій, особистісній та мотиваційній сферах.

Складний генез формування у підлітків опійної залежності та інтегративна участь об'єктивних і суб'єктивних чинників виникнення наркоманії в підлітковому віці обумовлюють необхідність реалізації системного підходу до розробки психокорекційних заходів її подолання та профілактики наркозалежності. При цьому слід виходити з загальних принципів системності, диференційованого та індивідуального підходів, послідовності, етапності у психокорекції, прийнятих в сучасній психології, і при цьому доцільно спиратися на представлену нами психологічну модель провідних чинників виникнення підліткової наркоманії.

У третьому розділі – «Психологічні умови психокорекції та психопрофілактики опійної залежності у підлітків» - представлена система психокорекції, яка була апробована у 100 підлітків з опійною наркоманією, та система психопрофілактики, здійснена серед 80 здорових підлітків. При розробці комплексної програми для подолання наркозалежності та профілактики наркоманії ми керувалися викладеними вище принципами і при цьому використали адекватні для даного виду психозалежності методи із сучасного арсеналу заходів психологічної корекції та профілактики.

Розробка комплексної системи психокорекції для контингенту наркозалежних підлітків мала за мету досягнення впливу через основні

психологічні чинники виникнення підліткової наркоманії. Виходячи з цього, психокорекційну роботу було спрямовано на подолання виявлених у наркозалежних підлітків порушень на індивідуально-психологічному, особистісно-психологічному та індивідуально-біологічному рівнях.

Основні завдання психокорекційної роботи полягали у наступному: подолання патологічної мотивації до вживання психоактивних речовин; корекція порушень у особистісній сфері; гальмування проявів акцентуацій характеру; корекція порушень у емоційно-вольовій сфері; корекція дезадаптивних проявів у поведінці; вироблення позитивної настанови на лікування наркозалежності.

Система психокорекційних заходів для подолання опійної наркоманії складалась з декількох етапів. Перший етап заключався в подоланні анозогностичного ставлення до наркозалежності і виробленні настанови на лікування. Наступний етап психокорекції полягав у формуванні стійкої мотивації відмови від прийняття наркотиків. Із цією метою ми застосовували групову психотерапію в закритих групах підлітків-наркоманів. В якості основного метода адекватної корекції виступала мотиваційна психотерапія, яка в свою чергу проводилася у кілька етапів з використанням різноманітних психокорекційних методів – мотиваційного інтерв'ювання, раціональної психотерапії, мобілізуючого самонавіювання. Поряд з мотиваційним тренінгом застосовували допоміжні форми й методи психокорекції – проєктивний малюнок, відтворення рольових ситуацій, музикотерапія (музична релаксація, хореотерапія, вокалотерапія), бібліотерапія. Третім етапом психотерапії виступала корекція виявлених порушень особистісно-психологічної, емоційно-вольової, когнітивної сфери за допомогою емоційної, особистісно-орієнтованої психотерапії, емоційно-вольового тренінгу

У результаті проведення розробленої системи психокорекції у всіх підлітків була досягнута повна ліквідація опійної залежності. Проте за рік у 7-ми підлітків і за 2 роки – у 3-х з них настав рецидив вживання наркотику, який в усіх випадках був пов'язаний із поверненням до колишнього мікросоціального середовища – наркоманічної групи.

Психопрофілактика формування наркотичної залежності ґрунтувалась на тих самих принципах, що й психокорекція. Її застосування передбачає урахування комплексу виокремлених негативних чинників, вплив яких може ініціювати або сприяти розвитку наркозалежності. Психопрофілактика наркоманії має проводитись в двох основних напрямках: 1) забезпечення нормативних траєкторій індивідуального розвитку підлітка, зокрема гармонійного розвитку особистості, 2) гармонізація міжособистісних стосунків у сім'ї та позитивного впливу індивідуального середовища. Психопрофілактична робота проводилася у формі бесід та занять із підлітками,

бесід та лекцій з їхніми батьками й педагогами. Упродовж 2-х років катанестичних спостережень один раз на півроку відбувалися контрольні зустрічі та бесіди з підлітками. За цей період не було зазначено жодного випадку наркотизації, що свідчить про адекватність та дієвість проведених заходів психопрофілактичної роботи.

Основні напрями проведення профілактичної роботи щодо попередження підліткової наркоманії:

- проведення психогігієнічної та роз'яснювальної роботи з підлітками з врахуванням ролі та значення соціально-психологічних мотивів у формуванні залежної поведінки;

- психопрофілактична робота, яка орієнтована на основні (домінуючі) соціально-психологічні мотиви поведінки підлітків (оптимальні форми спілкування, реалізація домінуючих мотивів у конструктивно-творчій площині та конкурентній щодо вживання психоактивних речовин діяльності);

- пропаганда здорового способу життя, впровадження здоров'язберігаючих технологій з врахуванням підліткової субкультури та відповідних особливостей мотиваційної сфери;

- проведення профілактичної роботи в неблагополучних родинах, неповних сім'ях стосовно оптимізації дитячо-батьківських відносин і стосунків між батьками;

- заохочення підлітків для участі в організації груп за інтересами, які мають наркофобну мотиваційну спрямованість (спортивні секції, арт-групи та ін.).

Розроблені нами рекомендації щодо профілактики наркозалежності в підлітковому віці доцільно впроваджувати в практику роботи шкільних психологів, педагогів, вихователів та медичних працівників загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів, а також соціальних служб.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз, методологічне обґрунтування та нове розв'язання проблеми психологічних чинників виникнення опійної наркозалежності в підлітковому віці, що передбачало створення логіко-структурної моделі причинної обумовленості підліткової наркозалежності, перевірку її на виборці підлітків з опійною наркозалежністю у порівнянні з групою здорових досліджуваних, створення програми психокорекції та психопрофілактики наркотичної залежності у підлітків. Узагальнені результати проведеного дослідження викладено у **висновках**.

1. Аналіз сучасного стану розробки проблеми виникнення і формування наркозалежності в підлітковому віці показав необхідність застосування інтегративного, системного та ієрархічного підходів до вивчення генезу наркоманії з розглядом сукупності та спряженої взаємодії об'єктивних та

суб'єктивних психологічних чинників, які обумовлюють вживання психоактивних речовин підлітками.

2. Теоретично обґрунтовано психологічну модель провідних чинників виникнення наркозалежності у підлітків, в якій зазначено об'єктивні і суб'єктивні фактори ініціювання підліткової наркозалежності, а саме макро- та мікросоціальні (негармонійне виховання в сім'ї та ін.), індивідуально-біологічні (порушення темпу психосексуального розвитку), індивідуально-психологічні (акцентуації характеру, порушення когнітивної, емоційно-вольової сфери) та особистісно-психологічні (спотворена мотивація, низька самооцінка, порушення статтеворольової ідентичності, неадекватне ставлення до власної хвороби). Запропонована модель дозволила розробити логіку проведення емпіричного дослідження і визначити відповідний психодіагностичний інструментарій.

3. У підлітків-наркоманів відмічається високий рівень конфліктності в сім'ї (незалежно від її складу), такі типи виховання як емоційне відкидання і гіпопротекція, а також неадекватне ставлення батьків до хвороби дитини, що у сукупності можна розглядати як мікросоціальні чинники виникнення опійної наркоманії.

4. Комплексне психодіагностичне обстеження здорових підлітків і підлітків з опійною наркозалежністю дозволило встановити наявні відмінності та визначити специфічні для групи підлітків-наркоманів характеристики.

В результаті встановлено, що у підлітків, які страждають на опійну наркозалежність, на індивідуально-біологічному рівні відмічається ретардація психосексуального розвитку; на індивідуально-психологічному - акцентуації характеру за гіпертимним, епілептоїдним і нестійким типами, порушення у когнітивній (звуження обсягу уваги, зниження її розподілу та концентрації) та емоційно-вольовій сфері (тривожність, агресивність, депресивні тенденції); на особистісно-психологічному - наявність мотивацій до вживання наркотичних речовин, низький рівень самооцінки та неадекватність Я-образу, порушення статеворольової ідентичності та неадекватне ставлення до власної недуги.

5. Для підлітків-наркоманів, що знаходяться на початкових етапах розвитку синдрому, характерно анозогностичне або ейфоричне ставлення до захворювання, провідними мотивами наркотизації є гедоністичні мотиви, мотиви переключення афекту та мотиви гіпермотиваційного напруження, тобто спонукання, пов'язані з прагненням змінити стан власної свідомості. Мотиваційна тріада, яка відображає існуючий патологічний потяг до вживання наркотика (відновлення вітальної активності, залежність, компульсивний потяг) характерна лише для підлітків з II стадією наркоманії.

6. Встановлена залежність порушень статеворольової поведінки у підлітків-наркоманів від типу акцентуації характеру. Варіативність виявляється

або у наявності внутрішнього конфлікту, викликаного неузгодженістю між тенденціями поведінки на біогенному та соціогенному рівні, або у взаємному їх посиленні.

Інтегративний характер взаємодії факторів різних груп (індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних та особистісно-психологічних) свідчить про системний характер причинної обумовленості наркозалежності у підлітків, що виникає з усього комплексу характеристик, які представляють різні рівні індивідуальності.

7. На основі узагальнення отриманих результатів доведено, що підлітків, які страждають на опійну наркозалежність, відрізняє специфічний набір особливостей, що включають параметри сімейного виховання, індивідуально-біологічні характеристики, індивідуально-психологічні та особистісно-психологічні властивості, які у сукупності впливають на виникнення наркотичної залежності в підлітковому віці.

8. Розроблена система психокорекційних заходів для подолання опійної форми наркозалежності в підлітковому віці, направлена на подолання недоліків виховання в сім'ї, формування адекватного ставлення до хвороби самого підлітка і його батьків, корекцію патологічних змін в структурі особистості наркозалежних, зміну морально-етичних установок і мотивацій підлітка, а також формування вольових якостей і адаптивних форм поведінки в соціумі, включаючи статевоорольову поведінку. Розроблена система психокорекції (особистісно-орієнтована психотерапія, групові методи психокорекції з використанням арт-терапії) дозволяє досягти досить високого і стійкого терапевтичного ефекту у наркозалежних підлітків.

9. Психопрофілактика наркотичної залежності в підлітковому віці спрямована на провідні чинники її виникнення: мікросоціальні, індивідуально-біологічні, індивідуально-психологічні та особистісно-психологічні. Профілактичні методи психокорекції ґрунтуються на принципах комплексності, диференційованості, послідовності і етапності, вони орієнтовані на поліпшення психологічного клімату сім'ї, формування упередженого ставлення до вживання наркотичних речовин, гармонійний розвиток емоційно-вольової, мотиваційної і психосексуальної сфери особистості підлітка і включають реалізацію комплексу організаційних, просвітницьких, виховних, санологічних і психотерапевтичних заходів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів піднятої проблеми. Перспективним є подальше вивчення генетично обумовлених індивідуально-біологічних детермінант та індивідуально-типологічних чинників виникнення наркотичної залежності у молоді; висвітлення нейропсихологічних механізмів, які складають підґрунтя для виникнення потягу до вживання психоактивних

речовин; а також розкриття особистісно-психологічних детермінант наркозалежності, включаючи гендерну ідентичність, мотиваційну сферу та ін.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кривоногова О. В. Мотивационный тренинг в системе психокоррекции опийной зависимости в подростковом возрасте / О. В. Кривоногова // Наука і освіта. – 2000. – №1-2. – С.34-37.
2. Кривоногова О. В. Тревожные состояния и психологические защитные механизмы в подростковом возрасте / О. В. Кривоногова, В. С. Битенский // Наука і освіта. – 2000. – №1-2. – С.5-6.
3. Кривоногова О. В. Особенности личности и межличностных отношений женщин, злоупотребляющих наркотическими средствами / О. В. Кривоногова, В. С. Битенский, П. И. Горячев // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. – 2000. – №498. – С.9-13.
4. Кривоногова О. В. Патопсихологические характеристики подростков – больных опийной наркоманией / О. В. Кривоногова, В. С. Битенский, К. В. Аймедов // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. – 2002. – №550. – С.17-22.
5. Кривоногова О. В. Особенности полоролевого поведения подростков, страдающих опийной формой наркомании / О. В. Кривоногова // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. – 2003. – №599. – С.179-182.
6. Кривоногова О. В. Психопрофилактика нарушений психосексуального развития и опийной зависимости у подростков / О. В. Кривоногова // Вісник Дніпропетровського університету. – 2003. – Вип.9. – С.55-58
7. Кривоногова О. В. Изменения полоролевого поведения подростков, страдающих опийной формой наркомании / О. В. Кривоногова, Т. В. Дегтяренко // Наука і освіта. – 2009. – №8. – С.205-208.

АНОТАЦІЇ

Кривоногова О.В. Психологічні чинники виникнення у підлітків опійної наркоманії та її корекція. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». – Одеса, 2010.

На підставі системного підходу до дослідження опійної наркоманії у підлітків розкрито об'єктивні і суб'єктивні фактори, які обумовлюють виникнення підліткової наркоманії. Розроблено психологічну модель провідних чинників виникнення наркозалежності у підлітків. Визначено значущість об'єктивних мікросоціальних чинників і суб'єктивних індивідуально-

біологічних, індивідуально-психологічних і особистісно-психологічних факторів в виникненні наркозалежності в підлітковому віці. Виявлено причинно-наслідкові зв'язки опійної наркоманії з особливостями особистості та поведінки підлітків.

Встановлено, що наркотизація посилює дисгармонійні риси підлітків і призводить до виникнення у них індивідуально-психологічних порушень і розладів в емоційно-вольовій та когнітивній сфері.

Проведеними дослідженнями виявлене неадекватне відношення до хвороби самих хворих і їх батьків. Виявлені мотиви наркотизації підлітків.

Автором запропоновано критерії психологічної діагностики опійної наркоманії у підлітків, розроблено систему її психологічної корекції, що дає змогу досягти високого терапевтичного ефекту, розроблено й апробовано систему психопрофілактики підліткової опійної наркоманії.

Ключові слова: психічна залежність, наркозалежність, опійна наркоманія у підлітків, система чинників наркотизації, психологічна корекція, психопрофілактика.

Кривоногова О. В. Психологические факторы возникновения у подростков опийной наркомании и ее коррекция. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского». – Одесса, 2010.

На основании системного подхода к исследованию опийной наркомании у подростков в работе раскрыты психологические и социальные причины, условия и механизмы нарушения поведения и полового развития при данной патологии в подростковом возрасте. Показано, что факторами риска возникновения опийной наркомании у подростков являются высокий уровень конфликтности семьи, неправильные типы воспитания, имеющиеся у подростка акцентуации характера, а также девиации полоролевого поведения. Выведены причины возникновения наркотической зависимости, а именно сочетанное воздействие микросоциальных, индивидуально-биологических, индивидуально-психологических и личностно-психологических факторов.

Установлено, что наркотизация усугубляет дисгармоничные черты подростков и приводит к возникновению у них индивидуально-психологических нарушений и расстройству эмоционально-волевой и когнитивной сферы.

Проведенными исследованиями выявлено неадекватное отношение к болезни самих больных и их родителей, у матерей отмечается в основном

стыдливо-катастрофическое и демонстративно-героическое, у отцов – игнорирующее, у подростков – анозогнозическое или эйфорическое. Выявлены ведущие мотивы наркотизации подростков: ими служат побуждения, связанные со стремлением изменить собственное состояние, значительно реже мотивы, отражающие имеющуюся патологию.

В работе установлены нарушения психосексуального развития подростков-наркоманов, обусловленные социогенными, психогенными и соматогенными факторами, а также девиации полоролевого поведения у большинства из них. При этом выявлена зависимость нарушения полоролевого поведения от типа акцентуации характера.

Автором предложена система психологической коррекции опийной наркомании у подростков, представляющая собой систему последовательно проводимых корригирующих мероприятий, направленных на изменение нарушений поведения, эмоционально-волевой и мотивационной сферы и основанной на принципах комплексности, дифференцированности, последовательности и этапности. Разработанная система коррекции дала возможность получить высокий и стойкий терапевтический эффект при опийной наркомании.

В диссертации описана также разработанная автором система психопрофилактики формирования наркотической зависимости, воздействующая на все факторы, негативный характер которых может стать причиной или способствовать развитию наркомании.

Ключевые слова: психическая зависимость, наркозависимость, опийная наркомания у подростков, система факторов наркотизации, психологическая коррекция, психопрофилактика.

SUMMARY

Kryvonogova O. V. Psychological factors of forming opiate addiction in adolescent and its psychocorrection. – Manuscript.

Thesis for a candidate of science degree by speciality 19.00.07 – pedagogical psychology. – Odessa, 2010.

On the basis of the system approach to studying opiate addiction in adolescents in the work the objective and subjective factors of drug abuse forming. It is worked out the psychological model of main factors in forming opiate addiction in adolescent. The causal importance of objective microsocial and subjective individual-biological, individual-psychological and personal-psychological factors in opiate addiction in adolescents are revealed. The role of social including microsocial, psychological and social-psychological factors in forming personality and behaviour are shown at the studied pathology.

It is shown that disharmonic features of adolescents are increased in the case of opiate addiction and emotional, volitional and cognitive disorders are appeared.

The investigation shows non adequate relation to disorder in adolescents and parents. The motivation of drug abuse is investigated.

The author proposed criteria of psychological diagnostics of opiate addiction in adolescents, the new system of its psychological correction was worked out, it allows to achieve a high therapeutic effect; the system of psychoprophylaxis of opiate addiction in adolescents was worked out and tested.

Key words: psychic dependence, drug dependence, opiate addiction in adolescents, the system of drug addiction factors, psychological correction, psychoprophylaxis.